

Utata katika Ufasiri wa Maana za Sitiari za Kiswahili

Mofart Onyoni Ayiega
Chuo Kikuu cha Kenyatta
mofartayiega94@gmail.com

Ikisiri

Makala hii imechunguza utata katika ufasiri wa maana za sitiari za Kiswahili. Data ya makala hii ilisakurwa mtandaoni kutoka kwa tafiti za awali, majarida na makala kwa kuongozwa na sampuli lengwa. Data ilikusanywa kwa kutumia mbinu ya usomaji makini. Ili kubaini utambuzi wa msikilizaji na msomaji ujumbe, mtafiti aliwaomba wazungumzaji 12 wa Kiswahili kufasiri maana ya sitiari husika kwa kuongozwa na maswali ya mahojiano huru. Nadharia ya Semantiki Tambuzi ilitumiwa katika uchambuzi wa data ya utafiti huu. Matokeo ya utafiti huu yalibaini kuwa utata katika ufasiri wa maana za sitiari za Kiswahili husababishwa na tajriba na maarifa ya mpokeaji ujumbe, muktadha wa matumizi ya sitiari, elimu, taswira na mazingira ya mpokeaji ujumbe. Pia, makala hii yameeleza namna uhamishaji wa maana hutokea katika uundaji wa maana katika sitiari inayohusika. Uchunguzi huu ulitambua kuwa hakuna maana mahsusi ya sitiari kwa kuwa maana zake huwa ni dhana zilizo akilini mwa binadamu. Makala hii inapendekeza kwamba ni vyema sitiari kufasiriwa bila kujikita katika maana moja.

Istilahi za Msingi: Sitiari, utata, semantiki, isimu tambuzi na uhamishaji maana.

1.0 Utangulizi

Kusudi la makala hii ni kubaini sababu za sitiari za Kiswahili kuzua utata katika ufasiri wa maana katika mawasiliano ya kila siku. Sitiari ni tamathali inayotumia ulinganishi wa vitu viwili ambavyo ni tofauti kitabia na kimaumbile vinafananishwa kwa njia isiyo ya moja kwa moja (Mbatiah, 2001). Sitiari ni

MAKALA HALISI HISTORIA YA MAKALA

Kupokelewa: 04 Machi
2022

Kurekebishwa: 24 Julai
2022

Kukubaliwa: 29 Julai
2022

Kuchapishwa: 20
Septemba 2022

ISSN: 2799 – 2187

Juzuu 1,

Toleo 1,

uk. 77 – 91.

NUKUU

Ayiega, M. O. (2022). Utata katika Ufasiri wa Maana za Sitiari za Kiswahili. *Jarida la Fahari ya Kiswahili*, 1(1), 77 – 91.

tamathali ya semi inayolinganisha vitu viwili vyenye uhusiano fulani kisemantiki. Pia, hutumika katika fikra na matendo ya maisha ya kila siku (Lakoff & Johnson, 1980). Mada ya makala hii inapatikana katika eneo la semantiki linaloshughulikia maana za maneno au tungo katika lugha.

Löbner (2013) anaeleza kuwa semantiki ni sehemu ya isimu inayohusika na maana. Maana ni dhana yenye matumizi mengi. Maneno huwa na maana kama ilivyo katika virai na sentensi. Katika lugha ya Kiswahili maana huwasilishwa kwa mbinu mbalimbali. Mbinu hizi huwa na utaratibu maalumu wa kuzalisha maumbo yenye sifa tofauti tofauti. Mbinu hizo ni kama vile tashibihi, tashihisi, methali na sitiari (Mwakio, 2016). Mbinu ya sitiari inahusika na kuhamisha maana ya sifa, tabia, sura na muundo fulani kutoka kwa kitu kimoja kwenda kwa kitu kingine.

Ullmann (1967) anasema kuwa ulinganisho wa vitu viwili katika sitiari huzua aina nne za uhamishaji. Mathalani, uhamishaji wa maana unaomhusu binadamu na viungo vyake vya mwili pamoja na vitu visivyo na uhai. Pili, uhamishaji wa maana wa kuweka tabia za wanyama kwa binadamu. Tatu, uhamishaji unaohusisha vitu halisi kwenda kidhahania na kinyume chake. Mwisho, uhamishaji wa maana unaohusika na milango ya fahamu. Uhamishaji huu, huunda sitiari ambazo katika semantiki hukiuka kanuni za kisemantiki katika mchakato mzima wa kuunda tungo hizi. Ukiukaji unaorejelewa hapa ni kama vile maana kama ukweli, ugeuzaji na urejeleaji. Hali hii ya ukiukaji wa kanuni za kisemantiki huzua utata wakati sitiari hizi zinapotamkwa na msikilizaji au msomaji wa taarifa hizo. Matokeo yake, hukosa kusimbua kile kinachokusudiwa na mnenaji. Utata tunaorejelea hapa, ni ugumu wa kufahamika vyema kwa kitu kinachorejelewa.

Katika matumizi ya sitiari za Kiswahili, hasa pale ambapo sitiari zinatamkwa, maana ya kileksika hufasiriwa kwanza kabla ya maana yoyote ya kitamathali. Maana ya kitamathali hutumiwa pale ambapo hutokea utata wa kisemantiki kwenye ufasiri na hili hudhihirisha sitiari kuwa na ukiukaji wa kanuni za kisemantiki wa aina fulani na ukiukaji huu ndio unaojitokeza kama utata. Hivyo, humfanya mpokeaji ujumbe kutafuta ufasiri wa ziada. Maana ya kitamathali huhitaji kufasiriwa kwa makini (Gaichu, 2016). Kutokana na maoni ya Gaichu ni wazi kuwa maana ya kitamathali hutegemea tajriba ya mpokeaji

ujumbe na huhitaji data za kiensaiklopedia ili kutatua utata huu. Jedwali 1 lifuatalo linadhihirisha jinsi utata katika ufasiri wa maana za sitiari hutokea.

Jedwali 1: Sitiari Zinazodhihirisha Utata katika Ufasiri wa Maana

Sitiari	Maana Kileksika	Maana Kitamathali
Mwanamke ni nguo	Vazi	Urembo, pambo, kinga mwili kutokana na baridi na kitambaa kilichoshonwa.
Aga dunia	Tamko la kwa heri	Kufa, maradhi yanapozidi, tamko la buriani na ajali.

Jedwali 1 linadhihirisha wazi kuwa sitiari hizi zina utata wa kufasiri maana kutokana na muundo wa sentensi ambazo kwa kiasi unaonesha kukosa mantiki na ukweli. Kwa mfano, ‘mwanamke ni nguo’ na ‘aga dunia’. Nomino *nguo* na kitenzi *aga* zinapotajwa fasiri ambazo hutolewa na mpokeaji ujumbe ni zile za kileksika, yaani *vazi* na *tamko la kwa heri*. Hata hivyo, ili maana za maneno haya kufasiriwa, maana za kitamathali hutolewa zinazotegemea maarifa ya msimbuaji anayepokea ujumbe huo. Kwa kuwa kila mtu ana maarifa na tajriba tofauti, kwa kawaida, kunazuka fasiri mbalimbali za maana na huzua utata katika matumizi kwani hatuwezi kujifunga katika fasiri ya maana moja. Kutokuwa na fasiri moja ya sitiari ndilo suala ambalo makala hii yalichunguza kwa kudhihirisha kuwa ufasiri wa maana za sitiari ni tata.

Mada ya makala hii yalichaguliwa ili kueleza namna maana za sitiari hufasiriwa na utata unaotokea katika matumizi yake. Sitiari ziliteuliwa na mtafiti kutokana na pengo lililobainika la kutoangalia sitiari katika mtazamo wa kiutambuizi. Maana za sitiari hutazamwa kama dhana zilizo akilini mwa binadamu na fasiri za maana za sitiari hutegemea miktadha ya matumizi ya sitiari, mazingira, elimu na taswira anayopata mpokeaji ujumbe anaposikia au kusoma sitiari. Sitiari hazina maana moja mahsusi.

2.0 Mapitio ya Tafiti Tangulizi

Akichunguza kuhusu miundo ya kisarufi ya lugha ya kitamathali, Muna (2017) alieleza jinsi sitiari za Kiswahili huundwa kwa kuelekezwa na nadharia tatu za

dhana ya nadharia ya Sitiari, Sarufi Tambuzi na Sarufi ya Ujenzi. Katika uchunguzi wake, alieleza namna sitiari huundwa kisarufi na kufasiriwa. Aidha, alibainisha ni kwa kiwango gani sitiari hueleza muktadha wa kitamaduni wa kijamii na tajiriba zinazojumuisha watumiaji wa lugha. Utafiti wake ulijikita katika kubaini maumbo ya sitiari, tofauti na mada yetu inayolenga kueleza utata katika ufasiri wa maana za sitiari.

Kitundu & Malangwa (2020) wakichunguza maumbo ya maana katika sitiari na tashibiha za Kiswahili, walibaini uwepo wa namna maalumu inayotawala ujenzi wa maana katika vipengele hivyo. Kila kipengele kikiwa na namna yake inayohusisha mwingiliano wa elementi mbalimbali. Pia, walieleza muundo wa maana za sitiari kwa kuongozwa na elementi tatu za mada, kibebeo na sifa bia. Tofauti na utafiti wa Kitundu na Malangwa uliotumia mkabala wa Mwingiliano katika mjadala na uchambuzi wa data. Makala hii ilitumia nadharia ya Semantiki Tambuzi kueleza utata katika ufasiri wa maana za sitiari za Kiswahili.

Akichunguza kuhusu mabadiliko ya maana katika leksia, Gichuru (2020) alibaini namna maana za leksia za Kiswahili hufasiriwa kwa kuongozwa na nadharia za Semantiki Tambuzi na Vikoa Maana. Kutokana na utafiti wake, mojawapo ya athari alizotambua za kubadilika kwa maana za leksia ilikuwa ni kuongezeka kwa lugha ya sitiari. Pia, alieleza kuwa maana ya leksia fulani haiwezi kueleweka kikamilifu bila kuhusisha maarifa ya kiensaiklopedia ya leksia hiyo. Uchunguzi huu ulifaa mtafiti kuelewa jinsi maana za sitiari hufasiriwa na kuelewa zaidi nadharia ya Semantiki Tambuzi iliyotumiwa katika makala hii.

Wakieleza ukiukaji wa kanuni za kisemantiki katika matumizi ya lugha, Mwita na Malangwa (2019) walibaini mojawapo ya ukiukaji huu kuwa ukinzani. Pia, walitambua sentensi kuzungumzia kitu kisicho cha kawaida kwa kujiondoa kwa mambo yanayotarajiwa au yanayokinzana na ukweli jinsi unavyofahamika. Walieleza kuwa sentensi zenye ukinzano huwa hazina maana katika maisha ya kila siku. Ili kufahamu ukinzano huo, inabidi mtu awe na habari muafaka kuhusu neno linalohusika. Ukinzano hutokea katika matumizi ya sitiari ambapo maana ya sitiari hufasiriwa kwa kuzingatia uelewa wa msemaji na msikilizaji wa kufasiri yanayosemwa katika muktadha fulani. Pia, walitambua aina tatu za

ukiukaji wa kanuni za kisemantiki katika sitiari. Aina hizo ni maana ni ukweli, ugeuzaji na urejeleaji. Maarifa kutoka kwa wataalamu hawa yalikuwa ni msingi wa kutambua maarifa yaliyoshughulikiwa.

Mwakio (2016) akitafiti kuhusu matumizi ya tashibiha, sitiari na taashira, alibaini jinsi vipengele vya tamathali vinavyojenga maudhui katika antholojia ya *Damu Nyeusi na Hadithi Nyingine* kwa kuelekezwa na nadharia ya Uhakiki wa Kimtindo. Katika uwasilishaji wa matokeo ya uchunguzi wake, aliorodhesha tashibiha, sitiari na taashira ili kuyafikia malengo aliyokusudia kutimiza. Utafiti wa Mwakio ulijikita katika fasihi ya Kiswahili. Utafiti wake, kwa kiasi kikubwa, umefanikisha utafiti huu kupata data ya kuthibitisha uwepo wa suala lililoshughulikiwa.

Akitafiti kuhusu namna lugha inavyotumika katika methali za sitiari za Kiswahili kwa kuongozwa na nadharia ya Uhusiano, Gaichu (2016) alitambua jinsi maana halisi ya neno inavyoweza kubadilika na kuchukua maana nyingine tofauti na maana ya kiisimu ya neno linalohusika. Alitambua kuwa maana ya leksimu hubadilika na maana mpya huzuka kutokana na sheria za mawasiliano, kaida tambuzi na muktadha ambapo neno hilo hutokea. Gaichu aliainisha sitiari katika utafiti huu kwa kujikita katika maoni ya Sperber na Wilson (1995), Lakoff na Johnson (1980) na Shelestiuk (2006). Mapitio haya yamechunguza muundo wa sitiari na maana za leksimu katika lugha ya Kiswahili. Makala hii imechunguza utata katika ufasiri wa maana za sitiari za Kiswahili.

3.0 Nadharia na Mbinu za Utafiti

Data za msingi za makala hii zilisakurwa mtandaoni kutoka kwa tafiti za awali, majarida na makala kwa kuongozwa na sampuli lengwa. Data ilikusanywa kwa kutumia mbinu ya usomaji makini. Makala hii ilitumia sampuli ya kimakusudi kuteua sitiari zilizotumika katika mjadala wa data zilizowasilishwa. Katika makala hii sitiari 30 pekee ziliteuliwa ili kuthibitisha uwepo wa utata katika ufasiri wa maana za sitiari za Kiswahili. Ili kubaini utambuzi wa msikilizaji na msomaji ujumbe, mtafiti aliwaomba wazungumzaji 12 wa Kiswahili kufasiri maana ya sitiari husika kwa kuongozwa na maswali ya mahojiano huru. Wahojiwa hawa walikuwa wanafunzi wa Kiswahili wa Shahada ya Kwanza (4), Shahada ya Uzamili (4) na Shahada ya Uzamifu (4). Uteuzi ulizingatia maoni ya

Milroy (1987) anayependekeza matumizi ya sampuli ndogo katika uchunguzi wa lugha ili kuepuka kuzua matokeo yenye urudufu mwingi.

Nadharia ya Semantiki Tambuzi iliongoza katika uchambuzi wa data ya utafiti huu. Nadharia hiyo iliasisiwa na Lakoff (1987) na kuendelezwa na Lemmens (2017) miaka ya 1980 kama sehemu iliyopinga maelezo kuwa semantiki ilibuniwa baada ya sintaksia kama ilivyodaiwa katika nadharia zalishi za lugha. Semantiki Tambuzi ni sehemu pana ya Isimu Tambuzi yenye asili katika saikolojia tambuzi (Vyvyan, 2006). Isimu Tambuzi ni mtazamo unaochunguza uhusiano kati ya maumbo ya lugha, akili na maumbo yanayopatikana katika mazingira na jamii. Semantiki Tambuzi husisitiza kuwa utambuzi wa lugha ni utambuzi tu. Katika makala hii, nadharia hii imetumika kueleza maana za leksimu kuwa akilini.

4.0 Matokeo ya Utafiti

Makala hii ilibaini utata katika ufasiri wa maana ya sitiari za Kiswahili zinapotumiwa katika mawasiliano. Mtafiti alitambua kuwa maana za sitiari huwa si mahsusi kwa kuwa ni dhana zinazotegemea utambuzi wa msikilizaji na msomaji ujumbe unaokusudiwa kuwasilishwa. Uchunguzi huu ulibaini utata wa ufasiri wa maana katika sitiari za Kiswahili hutokana na kuwepo kwa sababu mbalimbali. Baadhi yake ni tajriba na maarifa ya mpokeaji ujumbe, miktadha ya matumizi ya sitiari, elimu, taswira na mazingira ya mpokeaji ujumbe kama zilivyofafanuliwa katika sehemu inayofuata.

4.1 Mazingira ya Mpokeaji Ujumbe

Kutokana na uchanganuzi wa data ya utafiti huu, mtafiti alitambua sitiari zifuatazo katika Jedwali 2 kuwa na maana zinazotegemea mazingira ya mpokeaji ujumbe.

Jedwali 2: Sitiari Zinazotegemea Mazingira ya Mpokeaji Ujumbe

Sitiari	Maana ya Kileksika	Maana ya Kitamathali Kulingana na Mazingira ya Mpokeaji Ujumbe
Mkono wa saa	Sehemu ya mwili ya binadamu ya kushikia kitu.	Sehemu ya saa ya kuonesha wakati.
Mguu wa	Sehemu ya mwili wa	Sehemu za kusimamishia

kitanda	binadamu ambayo hutumia kutembelea.	kitanda.
---------	-------------------------------------	----------

Aina ya sitiari katika jedwali 2 hudhihirisha uhamishaji wa maana ambao unaohusika na viungo vya mwili vya binadamu kufananishwa na vitu vingine. Sitiari zilizoordheshwa zinadhihirisha ugumu wa kufahamika vyema kwa kitu kinachorejelewa. Mpokeaji ujumbe anastahili kuwa na ensaiklopedia ya nomino *mkono* na *mguu* ili kufasiri dhana inayokusudiwa katika sitiari hizi. Kwa kawaida, leksimu hizi zinapotumika katika mazingira ya kawaida huashiria sehemu za mwili. Sitiari hizi hukiuka kanuni ya kisemantiki ya maana kama ukweli ambapo kwa ufahamu wa kawaida leksimu *saa* na *kitanda* haziwezi kuwa na *mkono* na *mguu*. Ili kuelewa leksimu hizi husababisha kuzuka kwa maana za kitamathali zinazotegemea mazingira ya mpokeaji ujumbe.

Sitiari *mkono wa saa* na *mguu wa kitanda*, ufasiri wa maana za kitamathali wake hujengeka akilini mwa msomaji au msikilizaji. Sitiari hizi hufasiriwa kuwa sehemu ya saa ya kuonesha wakati na sehemu za kusimamishia kitanda. Kutokana na data ya mahojiano huru, mtafiti alibaini kuwa baadhi ya watafitiwa walikuwa na saa za kisasa ambazo hazina mkono na hivyo, kubaini kuwa sitiari *mkono wa saa* ina utata iwapo dhana *mkono* inayorejelewa hapa haizuki katika akili ya mpokeaji ujumbe. Data ya mahojiano huru ilibaini uwepo wa utata wa sitiari *mguu wa kitanda* ambapo baadhi ya wahojiwa walieleza kuwa vitanda vya mguu havipo tena na kama vipo karibuni vitapotea kutokana na ujio wa teknolojia. Msamiati wa lugha huakisi kwa uwazi zaidi mazingira ya kimaumbile na ya kijamii ya wazungumzaji wake (Sapir, 1912). Maana ya kitamathali huhitaji kufasiriwa kwa makini ili kupata maana iliyokusudiwa katika sitiari yenyewe (Geeraerts, 2006; Gaichu, 2016 & Lemmens (2017). Maana hujumuisha maana msingi na pamoja na fahiwa zake zote. Hivyo, ufasiri wa maana ya sitiari hutegemea mazingira ya mpokeaji au msomaji ujumbe husika.

4.2 Maarifa na Tajriba ya Mpokeaji Ujumbe

Sitiari ambazo zilizodhihirisha maana zake kufasiriwa kwa kutegemea maarifa na tajriba ya mpokeaji ujumbe kutokana na data ya mahojiano huru kama zifuatazo katika Jedwali 3.

Jedwali 3: Sitiari Zinazotegemea Maarifa na Tajriba ya Mpokeaji Ujumbe

Sitiari	Maana Kileksika	Maana ya Kitamathali Kulingana na Maarifa na Tajriba ya Mpokeaji Ujumbe
Juma ni nyoka	Mnyama wa porini asiye na miguu anayetambaa.	Sumu, mtu asiyeaminika, hatari na mlaghai kutokana na dhana ya kurejelewa katika Biblia.
Fatuma ni simba	Mnyama wa porini ambaye ni jamii ya paka mwenye manyoya ya rangi ya majani makavu.	Mtu mkali, kiongozi na mbabe na shujaa.

Sitiari katika jedwali 3 zinaonesha hali ya tabia ya wanyama kunashibishwa sifa za binadamu. Kitundu & Malangwa (2020) wanaeleza kuwa sitiari za aina hizi huwa na tabia za wanyama kujitokeza katika sifa za binadamu. Ufasiri wa maana wa sitiari hizi haujikiti katika maana za msingi za leksimu ‘nyoka’ na ‘simba’ yaani wanyama wa porini, bali hutegemea fasiri zilizo akilini mwa binadamu. Pia, hutegemea maarifa na tajriba ya mpokeaji ujumbe ili kupata maana iliyokusudiwa. Muna (2017) anaeleza kuwa maneno hayawasilishi maana zinavyoonekana katika kamusi, isipokuwa huwa kama mlango wa kufikia hifadhi kubwa ya maarifa kuhusiana na dhana fulani.

Kutokana na leksimu hizo, tunaweza kusema kuwa, sitiari *Juma ni nyoka*, inaashiria sumu, mtu asiyeaminika, hatari na mlaghai kutokana na dhana ya kurejelewa katika *Biblia*. Pia, sitiari *Fatuma ni simba* inaweza kufasiriwa kuwa mtu mkali, kiongozi, shujaa na mbabe. Hapa ni vyema kuweka wazi kuwa maana za kitamathali za sitiari hizi hazina maana mahsusi kwa kuwa ufasiri wa sitiari hizi hutegemea utambuzi wa maana za mpokeaji ujumbe. Maoni yanayoingiliana na data ya mahojiano huru, ambapo mtafiti alibaini wahojiwa wa Kiswahili wa Shahada ya Kwanza, Shahada ya Uzamili na Shahada ya Uzamifu kutofautiana katika kufasiri maana ya sitiari inayohusika. Kutokana na hali hiyo, Onish & Murmpy (1993) wanaeleza kuwa sitiari zinaweza kuwa na fasiri mbalimbali na zinahitaji data za kiensaiklopedia ili kutatua utata katika matumizi yake.

4.3 Taswira Anayopata Mpokeaji Ujumbe

Kutokana na uchanganuzi wa data ya mahojiano huru iliyokusanywa katika makala hii, mtafiti alibaini sitiari zenye kutegemea taswira anayopata mpokeaji ujumbe anaposimbua maana zake. Jedwali 4 lifuatalo limeorodhesha sitiari zinazotegemea taswira anayopata mpokeaji ujumbe katika ufasiri wa maana za sitiari.

Jedwali 4: Sitiari Zinazotegemea Taswira Anayopata Mpokeaji Ujumbe

Sitiari	Maana ya Kileksika	Maana ya Kitamathali Kulingana na Taswira Anayopata Mpokeaji Ujumbe
Ujana ni moshi	Wingu linalotoka baada ya moto kuwaka.	Ujana unafananishwa na moshi, kuashiria kuwa ukienda haurudi. Ujana huwa na mambo chungu nzima ambayo yanahitaji busara.
Kamusi ni pori	Mahali ambapo wanyama wa mwituni huishi.	Kuwa na mambo mengi, binadamu hawezi kuitalii kamusi sawa na pori akalimaliza.
Elimu ni ngao	Kifaa cha kukinga mtu kutokana na adui wakati wa vita.	Elimu inafananishwa na ngao, uashiria mtu akiwa na elimu anaweza kuwa na mali. Aidha, anaweza kutumia elimu kujikinga na kujieleza.
Maisha ni safari	Kutoka eneo moja kwenda lingine	Kuna mambo mengi ambayo mja hupitia wakati anapoishi, maisha huwa na panda shuka tele.
Dunia ni watu	Viumbe hai walio na uwezo wa kuongea	Kuishi kwa kufaana, uhusiano mwema, n.k.

Aina hizi za sitiari zinahusika na uhamishaji wa maana kutoka vitu halisi kwenda dhahania na kinyume chake. Sitiari katika jedwali 4 zikifasiriwa moja kwa moja huzua utata katika ufasiri wa maana zake. Msomaji ili azielewe, inabidi atafute maana zake nje ya mipaka ya kawaida ya kisemantiki. Hali hii

inaingiliana na mhimili wa nadharia ya Semantiki Tambuzi unasisitiza kuwa lugha inahusisha ujenzi wa picha za mawazo na mipaka ya kidhana katika mawanda ya kiutambuzi. Msomaji wa sitiari ili aelewe maana zake huwa anavuta fikra na hili humfanya msomaji au msilizaji kuona ulinganisho uliopo baina ya mada na kifasiriwa (Fishelov, 2007). Mathalani, ‘ujana ni moshi,’ mpokeaji ujumbe hufananisha *ujana* (mada) na *moshi* (kibebeo) ili kupata maana inayokusudiwa. Leksimu *moshi, pori, ngao, safari, watu, mlima* na *ujanja* katika sitiari hizi, huwa hazina maana mahsusi zinapofasiriwa na msomaji au msikilizaji kama inavyojitokeza katika Jedwali 4.

Hali hii ya leksimu hizi kuwa na maana za ziada hutokana na taswira ya msomaji au mpokeaji ujumbe katika mchakato wa ufasiri wa maana za sitiari hizi. Wazungumzaji wanapokumbana na dhana mpya huchota maarifa kutoka kwa ‘ghala la maarifa’ ambayo yamefichamwa kwenye utambuzi wao na kuwasaidia kukabili ulimwengu mpya. Uwezo wa kutumia taswira hautokani na kaida za sarufi, bali hujikita katika utambuzi wa mpokeaji na msomaji ujumbe (Lakoff na Johnson, 1980 & Gichuru, 2020).

Sitiari ‘kamusi ni pori’ huwa haina maana mahsusi kwa kuwa fasiri za maana zake hutofautiana kutoka mtu mmoja hadi mwingine. Hapa tunaweza kupata maana kama vile kamusi kuwa na mambo mengi, binadamu hawezi kuitalii kamusi sawia na pori akaimaliza. Pia, sitiari ‘ujanja ni mali’ nomino *ujanja* limetumiwa kuashiria njia za mkato. Maana hii hutegemea taswira ya mpokeaji ujumbe. Sitiari kuwa na fasiri zaidi ya moja ni kile Leech (1981) anachoeleza kuwa pragmatiki ya sitiari ni aina moja ya upanuaji wa maana. Maana iliyowasilishwa huwa tofauti na maana leksika ya neno.

4.4 Mukadha wa Matumizi ya Sitiari

Kutokana na uchanganuzi wa data katika uchunguzi huu, sitiari ambazo zilidhihirisha maana zake kutegemea mukadha wa matumizi yake ni kama zifuatazo katika Jedwali 5.

Jedwali 5: Sitiari Zinazotegemea Miktadha ya Matumizi ya Sitiari

Sitiari	Muktadha wa Kifasihi	Muktadha wa Kiisimu
---------	----------------------	---------------------

Pendo tamu	Penzi la dhati	Uwepo wa pesa, zawadi za kupokezwa na kutalii mbugani.
Sauti nyororo	Sauti ya kupendeza	Ukwasi wa lugha, lugha yenye mnato na kulegeza ulimi.
Piga miguu	Kutembea	Ufukara, kukosa chombo cha kusafiri na kufanya mazoezi.
Tonesha kidonda	Kuharibu jambo	Kuzua rabsha, kuongeza uchungu kwa kitu kilicho chungu na kadhalika.
Moyo mweusi	Mtu hatari	Kutokuwa na utu, fisadi, katili na mbinafsi.

Sitiari katika Jedwali 5 zinadhihirisha sifa ya uhamishaji wa maana wa milango ya fahamu. Sitiari hizi huzua utata katika ufasiri wa maana, hasa vibeeo kama vile *tamu*, *nyororo* na *miguu* vinapotumiwa kufasiri maana za mada; *pendo*, *sauti* na *piga*. Mara nyingi leksimu za kibebeo katika sitiari za aina hizi huwa zinafasiriwa na msomaji na msikilizaji wa ujumbe kwa kuzingatia miktadha ya matumizi yake. Maoni ambayo yanashadidiwa na Jeffers na Lehiste (1979) wanaoeleza kuwa maana ya neno hutambuliwa kutokana na seti ya miktadha ambayo neno hilo hutokea.

Kulingana na data ya mahojiano huru, mtafiti alibaini sitiari katika jedwali 5 zilipofasiriwa katika muktadha wa kifasihi zilizua maana mahususi, yaani sitiari ‘pendo tamu’ huashiria penzi la dhati, ‘sauti nyororo’ humaanisha sauti ya kupendeza, ‘piga miguu’ huashiria kutembea, ‘tonesha kidonda’ humaanisha kuharibu jambo na ‘moyo mweusi’ huashiria kuwa mtu hatari. Sitiari hizi zilipofasiriwa na wahojiwa kwa kugegemea muktadha wa kiisimu maana za ziada zilizuka. Kwa mfano, sitiari ‘pendo tamu’ ilifasiriwa kuwa; uwepo wa pesa, zawadi za kupokezwa, kutalii mbugani na kadhalika. ‘Sauti nyororo’ ilifasiriwa kuwa ukwasi wa lugha, lugha yenye mnato na kulegeza ulimi. Kwa upande wa sitiari ‘kupiga miguu’ wahojiwa waliifasiri kuwa, ufukara, kukosa chombo cha kusafiri na kufanya mazoezi.

Pia, hali hii hutokea katika sitiari ‘moyo mweusi’ na ‘tonesha kidonda’ ambapo maana za vibeeo *mweusi* na *kidonda* hutegemea dhana ambayo huja akili ya msikilizaji na msomaji anaposikia au kusoma maneno haya. Kinachotokea

katika sitiari za aina hizi ni kuwa maana za sitiari hufasiriwa kwa kuzingatia uelewa wa msemaji na msikilizaji wa kufasiri yanayosemwa katika muktadha fulani. Maana ya sitiari hufasiriwa kutokana na muktadha wa matumizi yake (Akinyi na wenzake, 2017). Ufasiri wa maana ya sitiari ni tata kwa kuwa maana huwa na muundo wa kiensaiklopedia, yaani anayejua maana kuu ya leksia hujua maana nyingine zinazoambatishwa na leksia hiyo.

4.5 Elimu ya Msikilizaji na Msomaji Ujumbe

Kutokana na uchanganuzi wa data ya mahojiano huru, mtafiti alibaini sitiari 14 ambazo zilidokeza ufasiri wa maana zake kutegemea elimu ya mpokeaji ujumbe. Ili kuepuka urudiaji, mtafiti aliteua sitiari tano kuelezea jinsi elimu ya msikilizaji na msomaji ujumbe inavyozua utata wa matumizi ya sitiari za Kiswahili katika jedwali 6.

Jedwali 6: Sitiari Zinazotegemea Elimu ya Msikilizaji na Msomaji Ujumbe

Sitiari	Maana ya ziada Kulingana na Elimu ya Msikilizaji na Msomaji Ujumbe
Nywele za Ayubu ni kichaka	Kuwa na nywele nyingi kichwaji, kutochana nywele na kufuga nywele.
Rehema ni mtoto wa watu	Rehema kuwa mtoto aliyezaliwa na wazazi wakwasi, Rehema ana utu na Rehema anajua kutangamana na watu.
Kuuza upepo kwa dunia	Kutia kiwi, kupaka mafuta kwa tako au kwa mgongo wa chupa, kumpatia mtu ulimi wa kulazia na kupiga mafamba.
Kelele nyingi ni makeke	Machachari, usumbufu na kupayuka.
Piga moyo konde	Kutoacha, kujipa moyo, kujiliwaza na kujituliza.

Sitiari zilizo rodheshwa katika jedwali 6 ni sitiari funge. Sitiari funge fasiri zake hupatikana katika kiwango cha kirai, kishazi na sentensi (Gaichu, 2016). Uchanganuzi wa data ya mahojiano huru wa sentensi za sitiari katika jedwali 6 ulidhihirisha utata katika ufasiri wa maana zake, kwa kuwa, virai vinavyounga sentensi za sitiari hizi huwa na maana za ziada. Mtafiti alibaini kuwa msikilizaji na mpokeaji wa sitiari hizi anastahili kuelewa maana ya msingi ya leksimu kabla ya kung'amua maana ya kitamathali inayokusudiwa katika sitiari

inayohusika. Makala hii ilitumia sitiari *Rehema ni mtoto wa watu* kutoka jedwali 6 kama kiwakilishi kueleza namna utata huzuka katika ufasiri wa maana za sitiari hizi.

Mtafiti alitambua kuwa, sitiari *Rehema ni mtoto wa watu* ilifasiriwa kuwa mtoto aliyezaliwa na binadamu, maana ambayo ni ya kimsingi. Hata hivyo, ni kiwango cha elimu ambacho husababisha utata kutokea wakati ambapo maana za ziada hutolewa kwani wahojiwa walioshiriki katika uchunguzi huu walidhihirisha uwepo wa ufasiri wa ziada wa maana za sitiari husika. Wahojiwa wa Shahada ya Kwanza, Shahada ya Uzamili na Shahada ya Uzamifu, mtafiti alitambua kuwa, sitiari *Rehema ni mtoto wa watu* ilipofasiriwa na wahojiwa wote walizua maana ya ziada iliyoingiliana, yaani Rehema kuwa mtoto aliyezaliwa wazazi wakwasi. Maana zaidi zilitolewa na wahojiwa wa Shahada ya Uzamili na Uzamifu, waliifasiri kuwa *Rehema ni mtoto wa watu* kuwa ana utu na anajua kutangamana na watu.

Sitiari zote katika kundi hili zinadhihirisha utata katika ufasiri wa maana, kwa kuwa ufasiri wa maana upo akilini mwa msikilizaji na msomaji wa sitiari inayohusika. Fasiri za maana hutegemea kiwango cha elimu ya mpokeaji ujumbe huwa nacho na kiwango hiki hubaini misamiati ambayo mpokeaji ujumbe ametangamana nayo katika usomi wake. Maoni haya yanaingiliana na mhimili wa nadharia ya Semantiki Tambuzi unaodai kuwa maana imejikita katika maumbile ya binadamu yakiwa msingi wa kufasiri dhana ya ulimwengu. Maana huumbika kutokana na tajriba za watu zinazohusiana na umbile la binadamu.

5.0 Hitimisho

Makala hii imeeleza kwa uwazi kuwa utata katika ufasiri wa maana za sitiari husababishwa na mazingira ya mpokeaji ujumbe, maarifa na tajriba ya mpokeaji ujumbe na taswira anayopata mpokeaji ujumbe. Pia, husababishwa na miktadha ya matumizi ya sitiari na elimu ya msikilizaji na msomaji ujumbe. Kutokana na sababu hizi, makala hii yalibaini kuwa maana za sitiari ni dhana za kiutambuzi. Ufasiri wake haujifungi katika maana moja, bali hutofautiana kutoka kwa mtu mmoja hadi mwingine. Pia, yametambua kuwa tamathali za semi zinaweza kutafitiwa katika isimu, tofauti na ilivyo zoeleka kuwa aina hii ya mbinu ya lugha hutafitiwa katika fasihi pekee. Kuna haja ya tafiti zaidi kufanywa

kuangalia namna maana zinavyofasiriwa katika vipashio vingine vya lugha kama vile polisemi na metonimu kwa kuongozwa na nadharia nyngine za isimu ili kuzua maarifa zaidi.

Marejeleo

Akinyi, M. F., Amukowa, D. N., Owala, S., & Jagero, J. (2017). Application of the Conceptual Metaphor Theory in the Analysis of Word Metaphors: A Case of Wamitilas Plays. *Saudi J. Humanities Soc. Sci.*; Vol-2, Iss - 10A (Oct, 2017):871 - 877.

Fishelov, D. (2007). Simile Understanding and Semantic Categories, *JLS*, 36:71-78. Gaichu, M. N. (2016). *Uchunguzi wa Sitiari Dhanifu katika Methali za Kiswahili- Mtazamo wa Nadharia ya Uhusiano*. Tasinifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Nairobi.

Geeraerts, D. (2006). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. New York: Mouton deGruyter.

Geeraerts, D., & Kristiansen G. (2012). *Cognitive Linguistics and Language Variation*. Jeannette Little & John Taylor.

Gichuru, M. T. (2020). *Mabadiliko ya Maana za Leksia za Kiswahili: Mtazamo Linganishi wa Kikale na Kisasa*. Tasinifu ya Uzamifu, Chuo Kikuu cha Kenyatta.

Jeffers, G., R., & Lehiste, I. (1979). *Principles and Methods for Historical Linguistics*. Cambridge: MIT Press.

Kitundu, G. J., & Malangwa, P. S. (2020). Ujenzi wa Maana katika Sitiari na Tashibiha za Kiswahili. *Kioo cha Lugha*, 17(1).

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphor We Live By*. Chicago: Chicago University Press.

Leech, G. N. (1981). *Semantics*. Harlow: Penguin.

Lemmens, M. (2017). 'Cognitive Semantics' in *Routledge Handbook of Semantics*. Editor Nick Riemer. London and New York: Routledge.

- Löbner, S. (2013). *Understanding Semantics*. New York: Routledge.
- Mbatiah, M. (2001). *Kamusi ya Fasihi*. Nairobi: Standard Textbooks, Graphics and Publishing.
- Milroy, A. L. (1987). *Observing and Analysing Natural Languages*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Muna, E. O. (2017). *Vitendo Sogezi katika Kiswahili Sanifu*. Tasinifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Nairobi.
- Mwakio, L. W. (2016). *Matumizi ya Tashbiha, Sitiari na Taashira katika Damu Nyekusi na Hadithi Nyingine*. Tansifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Nairobi.
- Mwita, L. M., & Malangwa, P. S. (2019). *Semantiki*. Nairobi: Longhorn Publishers PLC.
- Onish, K. H., & Murphy, G. L. (1993). Metaphoric Reference: When Metaphors are Not Understood as Easily as Literal Expressions. *Memory & Cognition*, 21(6), 763-772.
- Sapir, E. (1912). Language and Environment. *American Anthropologist*, 14(2), 226-242.
- Ullmann, S. (1967). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. London: Oxford Basil Blackwell.
- Vyvyan, E. (2006). Lexical Concepts, Cognitive Models and Meaning-Construction. 17(4), 491 - 534.